

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра теорії та практики перекладу, м. Івано-Франківськ

**ТИПОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ У ТВОРЧОСТІ В.СТЕФАНИКА,
Е.ХЕМІНГУЕЯ ТА ДЖ.СТЕЙНБЕКА**

У статті з'ясовано типологію художнього бачення проблеми вимушеної міграції у творчості В. Стефаника, Е. Хемінгуея та Дж. Стейнбека. Зокрема виявлено типологічні збіги та відмінності творчого осмислення письменниками явищ біженства, евакуації та вигнання на ідейному, сюжетному, характеротворчому та формальному рівнях.

Ключові слова: типологія, типологічний збіг, міграція, біженство, евакуація, вигнання.

В статье раскрыта типология художественного видения проблемы вынужденной миграции в творчестве В. Стефаника, Э. Хемингуэя и Дж. Стейнбека. В частности обнаружены типологические схождения и отличия творческого осмысления писателями явлений беженства, эвакуации и изгнания на идейном, сюжетном, характеротворческом и формальном уровнях.

Ключевые слова: типология, типологическое схождение, миграция, беженство, эвакуация, изгнание.

The article highlights the typology of the artistic vision of the forced migration problem in the literary works of V. Stefanyk, E. Hemingway, J. Steinbeck. In particular, the author points out typological analogies and differences of the writers' creative understanding of such phenomena as refuge-seeking, evacuation, banishment on the concept, plot, characters and form levels.

Keywords: typology, typological analogy, migration, refuge-seeking, evacuation, banishment.

Вивчення літературних явищ шляхом їх зіставлення є завжди **актуальним**, адже воно дає змогу виявити типові риси світового літературного процесу, з'ясувати його поступ та простежити самобутність тієї чи іншої національної літератури на фоні інших. Компаративні дослідження здійснюються як на рівні макропоетики напрямів, стилів, жанрів, так і мікропоетики окремих творів чи їх структури (змістової, внутрішньої та зовнішньої форми). Зокрема, продуктивним є порівняльне вивчення тематично-проблемних складових літературних творів. Саме цей аспект компаративного вивчення творів став основою дослідження, результати якого відображені у даній статті.

Дослідження мало на **меті** з'ясувати окремі спільні та відмінні риси американської та української літератур 20-30-х років ХХ століття шляхом виявлення типологічних збігів та розбіжностей у розробці проблем примусового зігнання людей із рідної землі та міграції. **Об'єкт** дослідження становлять новела В. Стефаніка «Вона – земля» (1922), оповідання Е.Хемінгуея «Старий коло мосту» (1938) та роман Дж. Стейнбека «Грона гніву» (1939). **Предмет** дослідження – типологічні аналогії та відмінності у розробці проблеми вимушеної міграції, які виникли у творчості вказаних письменників.

Міграція як наслідок розриву глибинного зв'язку людини із рідною землею (краєм) – багатоаспектне явище, яке розглядалося у різних галузях суспільно-гуманітарних наук та сферах мистецької діяльності: психології, історії, фольклорі та художній літературі різних країн. Поняття «рідна земля» охоплює комплекс складових, що становлять одну систему: це – рідний край, домівка, господарство, земля (поле). Для української літератури тема зв'язку з рідним краєм є типовою і завжди актуальною, що, вочевидь, зумовлено ментальністю українського народу. З часів Київської Русі для українського національного характеру притаманна схильність до осілості, зумовлена тим, що основним видом діяльності було землеробство.

На відміну від української, американська ментальність базується на ідеї мандрів або, як писав дослідник американської літератури ХХ століття Г.П. Злобін, ідеї руху, дороги: «Ідея руху, дороги завжди розбурхувала уяву американця, була близькою його серцю. Вся історія нації – це ніби хвиля переселень, що біжать на Захід. ... І в американському житті, і у літературі дорога і зараз визволяє з нестерпного стану, дає ще один шанс, відкриває нові можливості, обіцяє успіх і щастя.» [5, 47]. Із землею в американській традиції пов'язана, у першу чергу, ідея освоєння чи навіть захоплення нових територій, думка про необхідність боротьби за них та охорони від інших.

Значні культурно-ментальні відмінності у ставленні українців та американців до землі, рідного краю та домівки роблять появу типологічних збігів у творчості В.Стефаника, Е.Хемінгуея та Дж.Стейнбека щодо розробки проблеми вимушеної міграції (біженства, евакуації, зігнання) і, відповідно, розгляду проблеми розриву зв'язків із рідною землею явищем досить неординарним для світової літератури ХХ століття, тим більше, що аналогії проявилися на різних рівнях творів – ідейно-тематичному, сюжетному, характерологічному, композиційному.

Передумови виникнення типологічних збігів у творчості трьох письменників були різними. Передусім слід наголосити, що для творчості В.Стефаника та Дж.Стейнбека типовим є художнє вивчення зв'язку людини і рідної землі, що становить важливий аспект дослідження проблеми вимушеної міграції. Проте ступінь і способи розробки письменниками теми зв'язку із рідним краєм залежать від епічного жанру, у якому працюють митці.

Мала форма творів В.Стефаника дозволяє йому розглянути проблему у двох варіантах: еміграції через економічні чинники («Камінний хрест», «Мамин синок», «Осінь», «Кленові листки») та біженства внаслідок соціальних обставин, зокрема військових дій («Вона – земля»).

У Дж.Стейнбека тема зв'язку з рідною землею на повний голос прозвучала у романі «Грона гніву», однак у творах, що передували роману,

американський письменник проявив себе як співець рідного краю (Каліфорнії). Він цілеспрямовано створив явище, що у літературознавстві одержало назву «країна» Стейнбека [5, 32]. Дж.Стейнбек у романі «Грона гніву», на противагу В.Стефанику, фокусується лише на одному аспекті – вимушеній міграції внаслідок зігнання із землі. Однак американський письменник спрямовує свої дослідження вглиб, розглядаючи численні розгалужені наслідки втрати людиною життєствердної основи. Зокрема, у поле його зору потрапляють поневір'яння кочового життя, розкол родини, голод, шахрайства та махінації, етнічна нетерпимість і, водночас, стоїцизм, збереження гідності та людяності у вкрай жорстоких життєвих обставинах.

На відміну від В.Стефаніка та Дж.Стейнбека, Е.Хемінгуей у своїй творчості не сповідував ідеї зв'язку з рідним краєм. Переважна більшість його героїв – це мобільні, схильні до подорожей американці, що почуваються цілком комфортно, перебуваючи в інших країнах.

Однак письменник детально розробляв тему війни як найбільшого злочину проти людства, а однією з трагедій, спричинених нею, є біженство (воєнна міграція). Своїми витокami тема біженства сягає ще перших мініатюрних замальовок збірки «За нашого часу» (1924) і пунктирно проходить у романі «Прощавай, зброе!» (1929). Оповідання «Старий коло мосту» (1938), яке відтворює трагедію втрати рідного краю, домівки та господарства внаслідок вимушеної евакуації, стало логічним розвитком теми біженства.

Важливо наголосити, що звернення усіх трьох письменників до проблеми міграції та відриву від свого коріння були зумовлені біографічно. Досліджуючи творчість В.Стефаніка, В.Лесин зазначає, що «Вона – земля» була присвячена пам'яті батька письменника та вказує на те, що: «в основі твору дійсний факт, про який автор розповів: «Вона – земля» – це була розмова мого батька Семена з людьми, утікачами з Буковини» [6, 237].

Від початку Громадянської війни, протягом 1937-38 рр. Е.Хемінгуей чотири рази відвідав Іспанію. Описуючи його бурхливу діяльність у цей

період, Т.Денисова повідомляє, що письменник «подовгу живе під бомбами в Мадриді, об'їздить фронти, організовує закупку і відправку ліків, пише сценарій для агітаційної кінострічки «Іспанська земля» і бере участь в її зйомках і показах, передає кореспонденції з місць бойових дій...» [3, 76]. Таким чином, історія, описана у «Старому коло моста», є одним із фрагментів загальної картини війни, яку на власні очі бачив автор.

Загально відомо, що в основу роману «Грона гніву» покладено реальні події, що відбулися в Оклахомі та Каліфорнії кінця 1930-х рр., свідком та учасником яких Дж.Стейнбек був особисто. Це детально описано у літературознавчій критиці. «...Перебуваючи в кінці 30-х років у Каліфорнії», – пише Б.Гіленсон, – «Стейнбек відвідував місця страйків, жив у таборах переселенців, працював простим робітником, збираючи фрукти і бавовну. Восени 1937 року, приїхавши до Оклахоми, він разом з групою зігнаних зі своїх земель фермерів-орендаторів пройшов той самий тернистий шлях до Каліфорнії, що випав на долю його героїв Джоудів» [2, 208].

Наведені факти з біографій письменників свідчать про добру обізнаність авторів із проблемою міграції та вигнання з рідної землі, а також про значну актуальність творів на момент написання.

Розглянувши передумови виникнення типологічних збігів художнього дослідження трьома письменниками теми примусової міграції, необхідно детально проаналізувати ці літературні аналогії.

Перша паралель – це спільність причин, що призводять до вимушеного виходу з рідного краю та втрати землі, господарки, домівки. У трьох творах трагедія детермінована соціальними чинниками, а саме: грубим, насильницьким втручанням держави у життя окремої особи чи сім'ї. Прояви цього втручання можуть бути різними: у В.Стефаніка та Е.Хемінгуея це війни, у Дж.Стейнбека це нестерпні державно-майнові стосунки, побудовані на фінансових махінаціях, що призводить до процесів масової трудової міграції. Втім зрадницька щодо власного народу суспільна природа причин міграції притаманна усім трьом творам.

Очевидний збіг виявляє внутрішня форма досліджуваних творів, зокрема система образів персонажів. Прикметно, що герої усіх трьох творів – селяни. Цей вибір письменників, вочевидь, був спричинений тим, що з усіх верств населення вони завжди були найбільш патріархальними, осілими та мали найтісніший зв'язок із землею та рідним краєм. Незалежно від країни проживання селяни є носіями вікових традицій та народної пам'яті. Необхідність покинути свій край, землю, хату, змінити одвічний життєвий устрій нерідко стає для цих людей крахом всього існування. Тому усі три письменники у виборі персонажів приймають безпомилкове рішення – звернутися до зображення селян, за допомогою яких масштабність трагедії можна показати найяскравіше. Про значущість цього типологічного збігу яскраво свідчить, передусім, творчість Е.Хемінгуея. Якщо для В.Стефаніка та Дж.Стейнбека було типовим зображати трударів сільського господарства – селян (укр.) та фермерів (амер.), то Е.Хемінгуей, розробляючи тему вимушеної міграції (евакуації), цілком відмовляється від свого героя – урбанізованого мандрівника, спортсмена, військового, мисливця чи рибалки.

Із системою образів пов'язана ще одна потрійна типологічна аналогія, яка стосується розгортання сюжету. В усіх творах письменники показують трагедію літніх людей, спричинену вимушеною міграцією. На думку прозаїків, зв'язок саме старшого покоління з рідним краєм, землею та домівкою є найміцнішим, тому необхідність усе облишити обертається для них цілковитою катастрофою. Письменники одностайні у розумінні того, що їх старенькі герої втрачають життя, позбавляються майбутнього, переживають душевну смерть.

Самотній старий з оповідання Е.Хемінгуея – цілком дезорієнтований та безпорадний тому, що знаходиться у стані прострації. Евакуація примусила його залишити найдорожче – kota, кіз та голубів. Для самозаспокоєння він увесь час повторює: «коти – вони можуть дати собі раду, а от що буде з рештою, аж подумати страх» [10, 568]. Старий морально розчавлений, адже втратив сенс існування.

Стара з новели «Вона – земля» пережила глибокий стрес, втративши свою землю, хату і батьківщину. Наслідком колосального душевного болю стало її оніміння.

До загибелі (спочатку душевної, а потім фізичної) призводить вимушена міграція старих Джоудів, героїв роману Дж.Стейнбека «Грона гніву». Велика форма твору дає автору змогу детально розробити трагічну лінію патріархів родини. Ще достатньо фізично сильні, енергійні, загартовані життєвими випробуваннями відчайдухи, якими були дід та бабка Джоуди, не можуть пережити психологічний злам, який завдає їм міграція. У переддень від'їзду дід Джоуд втрачає увесь свій внутрішній гарт. «Дед вдруг расплакался. Подбородок у него дрожал, губы дёргались, он прерывисто всхлипывал ... Дядя Джон сказал: «Видно на самом деле расхворался. С ним раньше этого не бывало. В жизни не видел, чтобы наш дед вдруг слезу пустил» [8, 252]. Розрив із рідним краєм та своєю землею призводять до швидкої загибелі обох стареньких.

Показово, що В.Стефаник та Дж.Стейнбек створюють цілком ідентичні сюжетні ситуації: старі з обох творів воліють залишитися там, де прожили усе життя, але рідні силоміць змушують їх виїхати. Герой В.Стефаника старий Данило описує цю ситуацію та побоюється загибелі жінки: «...тепер здуріла, та поховаю я її десь на роздорозі, бо розум свій погубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села то заніміла» [9, 181]. Старого діда Джоуда, який відмовляється тікати до Каліфорнії, рідні забирають за допомогою сноподійного, адже розуміють, що залишити його там, де усі будинки будуть знесені і подвір'я переорані тракторами, буде дорівнювати загибелі.

В обох випадках старі з творів українського та американського письменників опиняються у безвиході. З одного боку, вони не мають змоги жити на своїй землі (це надто небезпечно), але з другого – вони не можуть існувати без неї. Цю думку у романі Дж.Стейнбека декларує колишній

проповідник Кейсі: «Земля ваша і дед – это одно, неделимое» [8, 264]. Наслідки насильницької міграції для героїв обох творів трагічні: смерть Джоуда у перший день подорожі від серцевого нападу та психологічний злам Данилової жінки, який імовірно може закінчитися летально.

Використання великого епічного жанру роману дало змогу Дж.Стейнбеку глибше і детальніше, ніж це зробили новелісти В.Стефанік та Е.Хемінгуей, представити трагедію старості через вимушену міграцію і розрив з рідним краєм. Ця тема у романі «Грона гніву» звучить гостріше, тому що трагізм ситуації підсилюється тою обставиною, що фінансова скрута не дозволяє сім'ї влаштувати офіційний похорон старого Джоуда. Діда ховають таємно при дорозі без могильного горбочка. Водночас Дж. Стейнбек доповнює розгляд теми старості ще однією сюжетною лінією, що змальовує долю жінки старого Джоуда, яка теж стає жертвою зігнання із землі. Кочове життя, фізичне виснаження та втрата чоловіка ламають цю ще донедавна жваву та енергійну людину, роблять її безпомічною, напівбожевільною і зрештою призводять до загибелі.

Сюжетні та образні типологічні збіги спричиняють появу загальної ідейної аналогії у творчості трьох авторів, а саме: будь-який вид примусової міграції (біженство, зігнання з землі, евакуація) вбиває або фізично калічить літніх людей, які найміцніше пов'язані з рідною землею і не мають шансів ані пережити подорожі, ані розпочинати нове життя в іншому краї.

Типологічним збігом, що споріднює усі твори, є прагнення письменників у розробці теми переконати читача у тому, що трудова чи воєнна міграція є явищем масовим. Стосовно твору Дж.Стейнбека ця думка часто з'являється у літературній критиці. Зокрема, С.Батурич зазначає: «Доля сімейства Джоудів на перший погляд може видатися суто поодиноким випадком. Але якщо у такому положенні опиняються сотні тисяч і мільйони сімей, як це відбувалося ... у Сполучених Штатах Америки, то поодинокий випадок переростає у типовий, відтворюючи, як у краплі води, корінні соціальні проблеми американської дійсності і специфічні риси національної

свідомості» [1, 98-99]. Аналогічну думку висловлює Г.Злобін: «...з перших глав роману доля Джоудів рішуче виходить за межі поодинокого випадку. У ньому зійшлися корінні проблеми американської дійсності ХХ століття та проявилися найхарактерніші риси національної свідомості» [5, 44].

З метою впровадження у творах думки про масовість міграцій американські письменники Дж.Стейнбек та Е.Хемінгуей використовують композиційні засоби, а саме: кінематографічну техніку зміни загального і близького (великого) планів, почергово показуючи то одну сім'ю чи особу, то широкий загал. Е.Хемінгуей при цьому використовує прийом контрасту (протиставлення), що не випадково, адже «роль контрасту загалом є дуже великою у створенні хемінгуейвського синтезу» [7, 39]. Безпорадність, безнадія та дезорієнтованість його безіменного старого показана на фоні масового руху людей та техніки. Нерухомість діда, що стоїть коло мосту, гостро дисонує із просуванням величезного потоку людей і техніки, що впроваджує ідею масовості евакуації як форми примусової міграції.

Дж.Стейнбек для впровадження ідеї значного розмаху проблеми трудової міграції теж використовує ефект великого (близького) і загального планів, але досягає його почерговою зміною глав про сім'ю Джоудів та глав, що змальовують загальний рух людей та транспорту в бік Каліфорнії, життя у стихійних таборах мігрантів та окремі подорожні випадки з безіменними переселенцями. У літературознавстві такі глави одержали різні назви: вставні, внутрішні, публіцистичні, хорові [5, 49-51], авторські відступи, загальні [1, 108-109], глави-нариси [4, 327]. «Регулярне чергування сюжетних, оповідних глав із «загальними» дозволяє письменнику намалювати вражаючу картину американського життя, органічно поєднати долю Джоудів з долею всієї країни, поставити те, що сталося з Джоудами у контекст загальнонаціонального досвіду» [1, 109].

В.Стефанік у новелі «Вона – земля» теж наголошує на масовості явища біженства, однак робить це експліцитно – за допомогою репліки головного героя. Старий Семен, у якого зупинилися мігранти, передрікає, що

держава не надасть їм жодної підтримки і опосередковано вказує на масштабність проблеми: «Та куди ви си вибрали? За панами і за жидами? Цісар має для них касу отворену, а вам каса заперта» [9, 182].

Компаративний аналіз творів виявив окремі типологічні збіги, які не мають універсального характеру, оскільки притаманні двом із трьох досліджуваних авторів – В.Стефанику та Е.Хемінгуею або В.Стефанику та Дж.Стейнбеку. До таких аналогій належить ретроспективність подієвої композиції оповідання Е.Хемінгуея та новели В.Стефаника, а також типологічні збіги щодо природи психологізму їх образів. Паралельно виявлено збіги художнього мислення В.Стефаника та Дж.Стейнбека щодо цінності родини і негативний вплив міграції на її монолітність. Слід також вказати на героїчний пафос, який типологічно наближує твори В.Стефаника та Дж.Стейнбека. Детальне дослідження цих збігів, поряд із розширенням кола досліджуваних письменників, є перспективними напрямками **подальшого наукового вивчення** проблеми вимушеної міграції в українській та американській літературах ХХ століття.

Усе зазначене вище дозволяє зробити висновок, що звернення В.Стефаника, Е.Хемінгуея та Дж.Стейнбека до проблеми вимушеної міграції було зумовлене суспільними чинниками і було реакцією митців на злочинну діяльність урядів, спрямовану проти пересічних громадян (війни у В.Стефаника та Е.Хемінгуея; економічні пастки – у Дж.Стейнбека). Соціальна обумовленість дозволяє класифікувати розглянуті аналогії як суспільно-типологічні. Численні паралелі на ідейному, сюжетному, характеротворчому та формальному рівнях свідчать про близькість творчого мислення письменників та їх естетичного осмислення дійсності. Водночас проаналізовані аналогії засвідчують наявність окремих збігів умонастроїв, притаманних двом національним літературам (американській та українській) у кінці 20-х і протягом 30-х років ХХ століття.

1. Батури́н С. С. Джон Стейнбек и традиции американской литературы / С. С. Батури́н. – М. : Художественная литература, 1984. – 351 с.
2. Гиленсон Б. А. Американская литература 30-х годов XX века : учебное пособие для факультетов иностранного языка и литературных факультетов / Б. А. Гиленсон. – М. : Высшая школа, 1974. – 263 с.
3. Денисова Т. Н. Історія американської літератури XX століття : навчальний посібник / Т. Н. Денисова. – К. : Довіра, 2002. – 318 с.
4. Засурский, Я. Н. Американская литература XX века / Я. Н. Засурский. – М. : Издательство МГУ, 1984. – 503 с.
5. Злобин Г. П. По ту сторону мечты. Страницы американской литературы XX века / Г. П. Злобин. – М. : Художественная литература, 1985. – 335 с.
6. Лесин В. М. Василь Стефаник – майстер новели / В. М. Лесин. – К. : Дніпро, 1970. – 332 с.
7. Лидский Ю. Я. Творчество Э. Хемингуэя / Ю. Я. Лидский. – К. : Наукова думка, 1973. – 436 с.
8. Стейнбек Дж. Избранные произведения : в 2-х т. / Джон Стейнбек. – М. : Художественная литература, 1981. – Т. 1. – 1981. – 604 с.
9. Стефаник В. С. Вона – земля / Василь Стефаник // Моє слово : новели, оповідання, автобіогр. та критич. матеріали, витяги з листів / упоряд., передм. та приміт. Л. С. Дем'янівської – 2-ге вид. допов. – К. : Веселка, 2000. – С. 181–182.
10. Хемінгуей Е. Твори : в 4-х томах. / Е. Хемінгуей. – К. : Дніпро, 1979 – 1981. – Т. 2 – 1980. – 694 с.